

УДК 93/94:929 Божић С.(049.32)
323(497.1)“1918/1929“(049.32)
323.1(=163.41)(497.5)“1918/1929“(049.32)

ИСТОРИОГРАФИЈА Historiography

ПИСАТИ ИСТОРИЈУ СРБА У ХРВАТСКОЈ

Др Гордана КРИВОКАПИЋ-ЈОВИЋ
Институт за новију историју Србије

Добар повод да поново отворимо многа питања и размишљања докле смо стигли и на којим методолошким основама са писањем историје Срба у Хрватској, нашли смо у књизи Софије Божић, *Срби у Хрватској 1918–1929* (Београд, 2008).

Да ли је умесно сагледавати једно историографско дело, неспорног научног карактера, кроз околности његовог настанка? Или га мерити историјским контекстом (или тренутком) у ком је настало? Рекли бисмо, без икакве оградe, да су и околности и тренутак били рђави да се истражује и пише о историји српских заједница на тзв. историјском простору Хрватске. Поготово у периоду од 1918. до 1929. године, заправо међуратном период, који се лако (или олако) може видети као период њихове животне и политичке сигурности, стабилности и релативног просперитета. Требало је много храбрости и сабраности да се обави обимно истраживање, за које се унапред знало да ће имати битна објективна ограничења, и да се не подлегне емоцијама или мислима на које је лако могла да нас наведе трагична судбина Срба са хрватских простора од 1990. до 2000. године, којој смо били сведоци током рушења Југославије.

Научни одговор на драматичност и трагичност историјског тренутка у коме су се нашли Срби у Хрватској од деведесетих година прошлог века је једна широка панорамски постављена слика. Она садржајно почива на неколико слојева (антропогеографском, културно-историјском, друштвено и привредно историјском), а теоријско-методолошки на анализи (кроз шире и уже расправе) свих битних елемената који одређују природу српских заједнице (национални и друге идентитете), њихов положај, догађања и процесе унутар њих, али и у ширем југословенском окружењу, у коме су оне од мањине постајале већина. Посебности њиховог иначе неспорног српског националног идентитета, прожимање са католичко-хрватским заједницама,

сложеност положаја у новоствореној југословенској држави, између Загреба и Београда (пре између Беча, Пеште и Загреба), траума разарања традиционалног крајишког друштва које је почивало на кућној задрузи, личној слободи и војној дужности, и драма индивидуалног и групног уклапање у модерне токове привређивања и културе – то је најопштији тематски оквир обимне монографије Софије Божић под насловом *Срби у Хрватској 1918–1929*. На пресеку стања српског крајишког друштва, на тзв. историјском простору Хрватске и пресеку свеукупне делатности српске варошко-градске елите, ауторка се бави променама и процесима који су трајали од раније и који су се наставили, идејама које су живеле од раније и трајале и у овом периоду, новим идејама које су се тада појавиле.

Средишна идеја чије се остварење описује, разумева и анализира у овом раду је српска национална идеја, затим је ту југословенска државна идеја у оквиру које се перципира српска национална идеја, па сукоб хрватске државне идеје са новом југословенском државном идејом (само постојање и начин и тип организовања). Тако се ауторка заправо бави етничким српским заједницама и као припадницама српске нације у њеној целисти, каква је тада постојала у новој југословенској држави, али и њиховом посебношћу наспрам те целине због њихове вековне уклопљености у оквире тзв. хрватског историјског простора на основама историјско-државног права тзв. Троједнице (идеја државности Краљевине Хрватске и Славоније са Далмацијом). С друге стране, српске етничке заједнице се посматрају и кроз своју верску у односу на хрватске католичке заједнице, али наравно и кроз друге посебности. Основна полазишта ауторке су да је вера била главна вододелница између српске и хрватске нације и да су на тој основи и Срби и Хрвати ушли у нову југословенску државу. Такође се узима да тзв. идеја Троједнице, као државни оквир за остварење хрватске националне идеје, није тада била у функцији, јер је од почетка века Римокатоличка црква, а не хрватска национална елита, одређивала границе онога што се називало хрватством. Заправо, хрватска национална елита је слушала што је Католичка црква диктирала, у епохи између два светска рата сигурно. Ова полазишта се износе и објашњавају у тексту на више места, у оквиру неколико целина (стр. 49, 82) а њихова основа је постављена у идејама, плановима и границама изнетим на Првом хрватском католичком конгресу у Загребу 1900. године. Значачко стављање основних идеја и полазних ставова у функцију у самом тексту, говори о високом степену познавања и разумевања најшире литературе, српске и хрватске, која је у вези са овом темом.

Ауторка, у маниру педантног znalца, износи чињеницу да је Светозар Прибићевић, један од најзначајнијих вођа Срба са тзв. хрватских историјских простора, кроз неке своје писане и забележене ставове (после Радићеве смрти) релативизовао великохрватске идеје и планове Влатка Мачека,

и ми бисмо додали изразио тиме један општији став о борби и дилемама у хрватској националној елити око приклањања једним или другим идејама и плановима, католичке цркве или хрватске националне елите окренуте ка лаичким разумом одређеним национално-политичким идејама и плановима. Подсетили бисмо да је Светозар Прибићевић, као реорганизатор и обновитељ Српске народне самосталне странке (после 1902) и као један од најистакнутијих твораца Српско-хрватске коалиције (1905–1906), широко и обилато коришћеној књизи *Диктатура краља Александра* (више издања) рекао да је Коалиција била за уједињење Краљевине Хрватске и Славоније са Далмацијом и да је то био оквир у коме је видела своју даљу борбу за демократско друштво, у коме би положај српских заједница био битно измењен набоље (С. Прибићевић, *Диктатура краља Александра*, Београд) Даље, он је поводом анексије Босне и Херцеговине 1908. године у *Новом Србобрану* изјавио/писао да Босна и Херцеговина одређују где ће пасти тежиште југословенског уједињења („тамо где падне Босна пашће и тежиште нашег народног уједињења“), па је стога за даљи живот и опстанак српских заједница у Троједници суштински важно да бројем ојачају и да се простор развија у демократском правцу (Г. Кривокапић-Јовић, *Српска народна самостална странка 1903–1914*, Просвјета, Загреб, 2000, стр. 11–47). Наводимо ово стога што је он у својој политичкој каријери и јавној делатности видео више пута велике дилеме и ломове у хрватској националној елити, и њено врлудање од ослањања на властите снаге или неки облик југословенског савезништва и политике до тражења ослонаца изван себе и изван југословенског простора. Овакво разумевање и размишљање може битно помоћи да се одреде интереси и циљеви и хрватске и српске националне политике у овом времену.

Постоји још идејно-политичких, културно-историјских и друштвено-економских одређења српских заједница, као и описа околности њиховог живљења и деловања, по којима се види двострукост њиховог положаја и двострука визура ауторкиног виђења и разумевања. Од тренутка када дефинише оправданост посматрања „Хрватске у међуратној Југославији“, по моделу по коме Бранко Петрановић види могућност перцепције „Србије у Југославији“, и последично оправданост перцепције и историјске анализе свих елемената релевантних за разматрање историје Срба на тзв. хрватском историјском простору, ауторка непрекидно аналитички следи ту суштинску двострукост српских заједница. Историјска прича о Србима из Хрватске или најзападнијим заједницама српског корпуса јесте стога сложена прича о некој врсти њиховог двојства, о заједницама чија се судбина кретала од положаја и права тзв. народности или националне мањине до равноправног народа. У оквиру овога, ауторка се бави одређењем српског етничког простора (СЕП). Наводи три параметра (бројност, континуитет живљења и начин насељавања) који пружају поуздану основу за његово дефинисање, па каже

да је то „подручје на коме су Срби имали апсолутну већину у националној структури укупног становништва (више од 50%), на коме су континуирано живели бар десет генерација и на које су се населили ненасилно у односу на припаднике других народа.“ Позива се на релевантну антропо-географску и геополитичку литературу (Јован Илић, Милена Спасовски, на стр. 63.). Ми бисмо се дискретно упитали да ли се проценат од 50% може сматрати „апсолутном већином“? Бивши простор хабзбуршке Војне границе/крајине, који је укључивао и тзв. прво и друго српско домицилно подручје, и пре је, да кажемо од 60-их година 19. века руководећи се резултатима наше историографије, био предмет спорова српског и хрватског националног покрета, у временима када су они били супротстављени, када нису могли да нађу склад и равнотежу. Неке истакнуте српске политичке вође, нпр. Михајло Полит-Десанчић, говориле су да је питање Војне границе српско питање. Наводимо ово не са намером да отварамо питање историјских околности и ситуација у којима се, и како се, српски и хрватски национални покрет одређују и разграничавају један спрам другог, већ да упозоримо да су се сва таква искључива одређења и с једне и с друге стране спотицала о чињеницу да је то простор/подручје на коме су, нарочито када се посматра као целина, српске и хрватске заједнице биле бројчано приближно исте.

Српске и хрватске националне и државне идеје нису једине важне идеје којима се ауторка бави градећи велику панорамску слику о Србима из Хрватске. Утицај и ефекти модерне епохе, модерног времена, прате се кроз сфере привреде и културе, и ми смо склони да се приклонимо богатом садржају књиге, садржају који нас упућује да је оптерећеност националним и са хрватске и са српске стране битно спутавала друштвене и привредне токове, па чак их и одређивала, како нам то на неким/многим местима предочава и ауторка (нпр. разматрања у делу о привредној структури и друштвеном развоју). Ту се анализира изразита нефункционалност некада врло делатних и успешних националних институција као што је био Савез земљорадничких задруга, привредних такође, затим „Привредник“. Некада израз привредне и друштвене предузимљивости српских заједница у Монархији, у новој држави те су организације и институције уједињавањем на општејугословенском плану а на српској основи изгубиле делатну снагу. Планови и програми систематског привредог преображаја српског етничког простора недостајали су и привредним организацијама али и држави. Њима су се бавили појединци и групе, локалне власти. На неколико сјајних примера ауторка показује како привредно предузетништво, које је тражило подршку и помоћ државе и банака, није било институционално и процедурално регулисано, већ се одвијало приватним токовима.

У оквиру једног рендгенског снимка „Срба у Хрватској“ даје се осмишљена и промишљена слика простора и становништва на њему, која

беспрекорно функционише кроз целину богатог и обимног садржаја. На то се, између осталог, наслања и сјајан дискурс о српским заједницама које живе између традиционалног и модерног, односно руралног и урбаног. Ради се о првом, другом и трећем поглављу монографије, која заузимају добру тећину садржаја. У вези са тим закључује се да су Срби на свом етничком простору живели претежно у руралним амбијентима и да се у томе ништа битно није променило од тренутка њиховог уласка у југословенску државу па до почетка тридесетих година 20. века. Даље се закључује да су Срби у урбаним насељима Хрватске и даље били присутни у малом броју, и да је та перпетуирана незнатност њиховог броја у градским срединама била од далекосежног утицаја на развојни пут и историјску судбину српског света у Хрватској. Ми бисмо дискретно упозорили на сложеност овог проблема од заиста прворазредног значаја. Прво, упозорили бисмо да су у деценијама пред Први светски рат (Куеново време и после њега) српске заједнице на овим просторима у видљивом свеукупном успону, без обзира на положај и околности њиховог егзистирања. Једно од најважнијих обележја тога је управо њихово видљиво ојачано присуство у градским срединама Краљевине Хрватске и Славоније. Донекле с разлогом то се може сматрати резултатом повољних политичких аранжмана Куеновог доба (1883–1903) или можда једног једва видљивог ширег политичког пакта са Мађарима. У понеким варошко-градским срединама овог простора упадљива је и бројчана и привредна јачина српских заједница, које су понегде дупло веће него што би на то упућивало бројчано присуство Срба у гравитирајућим аграрним зонама. У околностима када је варошко-градски супстрат на простору и ове историјске покрајне био изразито хабзбуршких боја, и када је у њему свеукупна доминација немачко-мађарско-јеврејских обележја била загарантована, национална хрватска градска елита (али и нижи друштвени стратуми) је свеукупно јачање српског урбаног света доживљавала као издају хрватске државне идеје, као заузимање положаја на који они по свим правима имају првенство (видети у: Г. Кривокапић-Јовић, *Српска народна самостална странка у Краљевини Хрватској и Славонији 1903–1914*, Просвјета, Загреб, 2000). Тако мањинска заједница која поседује богатство и извесну моћ али су јој права и статус ограничени, сумњиви или неизвесни, постаје објекат мржње и агресивног напада у многим тзв. изазовним ситуацијама и околностима. Од либералног духа и културе ту нема ни почетног слова. Друго, отпочињање Првог светског рата битно мења те околности, и у ситуацији где је из дана у дан све извеснији губитак рата и могуће растакање Монархије, у градским срединама се одвија један не много видљив процес кроатизације, у коме су Срби и објекат мржње и негирања, али и субјекат тог процеса. Не треба заборавити да у белепоковском Загребу није био невидљив феномен идентификације под именом „православних Хрвата“. То уједно добрим делом објашњава отпор градских средина на

простору Хрватске и Славоније према новој југословенској држави, отпор који је добрим делом пружао и новостворени хрватски градски супстрат. Спојен са отпором Радићеве Хрватске сељачке странке, организацијом и покретом који је никао у хрватским аграрним заједницама и у првој деценији југословенске државе још није био продро у градове и придобио њену елиту у своје кругове, овај отпор је деловао убитачно по нову државу и наравно посебно по Србе у Хрватској. Све њихово понашање и деловање у правцу и интересу нове државе је лако у оваквим околностима било виђено као српска мегаломанија и хегемонија.

Између одлично постављених и анализираних ситуација и околности у којима су се живот и деловање српских заједница на подручју Хрватске одвијали, притиснути између хрватског политичког, привредно-економског, друштвеног и културног блока, и ограниченог присуства нове државе на њиховом етничком простору, ауторка прати како се прела судбина тих заједница. Држава је оскудевала у новцу и капиталу па самим тим и у развојним плановима и различитим пројектима и предузећима које је могла да подржи. У овој деликатној позицији, покиданих животних, политичких, привредних и културних веза са хрватским заједницама, што је била последица великих историјских ломова и догађања на целом југословенском простору, суочене са ограниченим могућностима и подршком нове државе, српске заједнице на овим просторима се окрећу локалним могућностима, што отвара сукоб са локалним хрватским заједницама, који поприма обележја свађе и сукоба локалних провинцијских трговачко-занатлијских буржоазија, али и осталих друштвених стратума. Због неразвијености локалних историографија и немогућности истраживања у архивима и библиотекама Хрватске, ауторки је у овом делу било немогуће да прати деликатна догађања у локалним варошко-градским срединама и гравитирајућим аграрним зонама. У свакодневици живота то је значило да су многе хрватске трговачке и занатлијске куће по варошицама постајале српске, да су Срби преузимали и остале професионалне фирме (адвокатске канцеларије, лекарске ординације), да су јачали присуство и у локалним државним службама. На општејугословенском плану то је изгледало као да су Срби из Хрватске постајали све више брана уместо да буду мост према Хрватима, како се то могло чути у Народној скупштини СХС, или као да дух толеранције који се промовисао у државном средишту не може да превазиђе локалне анимозитете. Бар пет пута у 20. веку су велики ломови, на ширем европском плану или ужем југословенском, доводили до оваквих превага, односно преливања моћи у локалној средини са једне националне заједнице на другу.

Приклањање еволутивним идејама елите и других делова друштва, што је била општа појава у оном делу Европе који је победио у Првом светском рату (на другој страни су били побеђени и револуцијом захваћена

Русија), аналитички се прати кроз развојне процесе и констатује се да су Срби из Хрватске тражили њихово убрзање. На државном нивоу је решаван развој саобраћајне инфраструктуре чији је основни задатак био да повеже целокупни железнички систем у једну целину и обезбеди излаз на море. Држава је такође улагала значајна средства у нове и започете железничке правце, што је довело до видљивих резултата завршавањем Личке пруге 1925. године, чија је изградња отпочела уочи рата на постицај војних кругова Хабзбуршке монархије. За ове крајеве је била значајна изградња и Унске пруге, али је двадесетих година била изграђена само једна деоница (1924. од Босанске Крупе до Бихаћа). Како се наглашава, сиромашна држава са својим скромним буџетима није могла ни издалека да подржи све неопходне пројекте који су се нудили, и није успевала да створи разуђену путну мрежу која би повезала и нешто удаљеније аграрне и привредне зоне уопште са главним железничким путним правцима. Ово је био незаобилазни проблем целе државе, који је разрешен тек у социјалистичкој Југославији.

Научно креативно спајање чињеница антропогеографије, привређивања и економије, друштвеног и културног живљења, религиозног такође, политичких догађања на ужем и ширем плану, карактерише богат понуђени садржај не само у прве три целине, где је то природније и проистиче из природе садржаја и концептуализације, него и у следеће три целине у којима се анализира просветни, културни и политички живот Срба у Хрватској, прати делатност појединаца, која се заокружује њиховим портретисањем на крају књиге.

У великом, средишњем поглављу монографије о Србима на простору Хрватске (IV, Просвета и култура Срба у Хрватској, стр. 231–452), српске заједнице се детаљно описују у свом драматичном стању између аналфabetизма и просвећености, како прецизно дефинише то парадоксално стање сама ауторка. Она заправо прати најопштије и посебне планове, програме и свеукупне напоре државе да обави процес сколаризације на целини југословенског простора, и посебно наравно на тзв. српском етничком простору у Хрватској. Констатује далеко повољније опште просветне прилике у хрватским заједницама, где је „аналфabetизам био ређа појава“, и изузетно рђаве просветне прилике у српским заједницама, где је и регистровано највише неписмених, где је мрежа основних школа била ређа, а саме школе у драматичном физичком стању, уз хроничан недостатак кадрова. Ауторка даје изузетно фине анализе деликатности положаја државе, која је морала да скромним/ограниченим средствима обнавља и проширује мрежу основних школа на овим просторима, распоређује и формира према новим стандардима, нормама и програмима стари и нови школски кадар, кроз све то решава и разрешава изузетно осетљиве програмске садржаје и животне ситуације са национално-верско-политичком конотацијом. Тако смо добили

пуно изванредно значајног историографског садржаја кроз који можемо да пратимо вододелнице у опредељенима у сфери образовања и културе између ужег српског националног осећања и става и ширег југословенског. Ауторка нас води кроз густу мрежу њиховог сукобљавања и налажења склада. Морамо овде истаћи да се у целини садржаја и анализа ове монографије вишеструко користи теорија модернизације (и европеизације), и да се српске заједнице сагледавају у склопу једног традиционалног друштва које се често означава и као заостало. У том смислу се сагледава и активност државе у правцу искорењивања неписмености и укључивања што већег броја становника у процес образовања. Таква просветна политика, која је постављала битне велике задатке и циљеве, и ангажовање квалификованих кадрова за то, уз битна материјална ограничења, није увек могла да води рачуна о финесама и деликатностима националних осећања и сличног. Али ауторка је пажљивим анализама открила логику понашања државе, која је имала пуну свест о осетљивости међунационалних односа и улагала очигледан труд и напор да покаже што већи степен непристрасности, толеранције и правичности. И овога пута су српске парохијске школе на тлу Хрватке и Славоније биле нека врста објекта модернизације/европеизације основног школства и образовања уопште на тлу Хрватске и Славоније. У њима се одвијала права мала друштвена диференцијација на „просрпску“ и „пројугословенску“ струју. Ми бисмо закључили, из финих анализа које су нам предочене, да је велико материјално страдање српских заједница (и на нивоу парохија и на нивоу општина, и на нивоу појединаца, заједница и уопште), као и успон југословенства међу њима, снажно подстакнут чинном стварања југословенске државе, битно допринели, уз традиционално пристајање уз политику Српске народне самосталне странке (односно тада ДС-а па СДС-а), да већински победо „пројугословенске“ струје по српским парохијским школама, али и другим друштвеним и националним организацијама и институцијама. Тако су политиком почеле да се прожимају све поре живота. Зашто би иначе неко пожелео да се укине српска парохијска школа у Бјеловару (Беловару) основана још 1791. године. Тешко да је она могла да се подведе под тзв. традиционално друштво без обзира на њено програмско-концепцијско утемељење.

Да бисмо проширили могућности евентуалног ширег и дубљег сагледавања феномена српско-хрватског (или православно-католичког) прожимања и сучељавања/сусретања, овде посебно у области основношколског образовања, а имајући наравно у виду огроман значај који је оно имало у национално-препородним покретима и друштвеном животу уопште, подсећамо на неколико историјских ситуација које су непосредно претходиле овој, а у којима су српске парохијске школе (а и препарандије и остале националне институције и организације) биле објекат било модернизације било просте забране рада, неке врсте укидања. У време бановања народног

бана Ивана Мажуранића 1873. године је прокламована и спровођена реорганизација, у смислу модернизације, школства на аутономном простору Краљевине Хрватске и Славоније, када су српске парохијске школе (у систему српске црквено-школске аутономије уређене 1968) претваране у државне по постојећем програму и концепцијама хрватских школа. Срби су ово доживели као „отворену кроатизацију“, као поништавање основног средства њиховог националног идентификовања. Српске парохијске школе, настале уз српске православне цркве, биле су претежним бројем најстарије основнообразовне институције, добрим делом народног карактера, настале напором и залагањем српских заједница по овим просторима у дужем временском периоду. Нико им их није дао, саме су се избориле за њих. Нова историјска ситуација стварања заједничке државе више југословенских народа/нација и нека врста југославизације просвете, вишег образовања и културе их је ставила пред нове дилеме о њиховом идентитету, о сложенем положају њихових заједница. Даље, трајно су биле обележене околностима које су се плеле око њих, од прелома столећа до завршетка рата, у којима су њихов положај али и њихови животи стално довођени у питање, угрожени од дивљања уличне руље до осмишљеног државног терора, у којима су њихове цркве, парохијска здања и школе, радње, зграде и имовина, као и они сами, били стална мета. Дакле, други пут у непуних 50 година били су под отвореним притиском прво кроатизације па југославизације свог, током историје у Хабзбуршкој монархији изграђеног, основношколског система. У окружењу у коме се и у средњошколском и у високошколском образовању губио њихов идентитет, у многим сферама културног живота и стваралаштва такође, где су и они сами и њихова баштина били вишеструко негирани, њихова дилема је била огромна. То је била на свим равнима увек иста дилема, проблем како да ускладе своје српско национално биће и идентитет са хрватским, са државном идејом Хрватске и касније Југославије. Да ли је верско одређење тих школа било камен спотицања, или је то било верско и културолошко одређење хрватских државних школа? Поставамо ово питање зато што сматрамо да је суштински важно одредити историјске промашаје у два века модерних стремљења међу српским заједницама на просторима који су, по средњовековном историјском праву, били простор Краљевине Хрватске и Славоније са Далмацијом, а у тој модерној епохи постали и хрватски етнички простор. Неки од тих мањих или већих промашаја су зависили делом и од самих Срба.

С друге стране, у оквиру овог средишњег, четвртог дела монографије који је односи на просвету и културу Срба у Хрватској, Српска православна црква на овим просторима се посебно посматра/разматра као институција која је носилац и чувар српског националног идентитета и традиције. Ауторка ту анализира ситуацију у којој је црква, са не много успеха у свом договарању са државом, губила право да организује и води аутономне црквено-

школске институције, па је то покушала да надокнади доградњом и своје властите организационе структуре, попуњавањем и јачањем свештеничког тела, појачаном бригом о својим верским објектима уопште, изградњом и побољшањем односа са државом. Такође су нам аналитички предочене и по цркву рђаве тенденције када су у питању била верска осећања Срба на овим просторима. Овде бисмо дискретно упозорили на називе ширих црквених организација, првенствено Карловачку патријаршију/митрополију, којој су све до југословенског уједињења 1918. припадале и ниже црквене (српско-православне) организације са ових простора, где су настале извесне омашке, па је тако назив Српска православна црква пренет и на историјске периоде на које никако не би могао да се односи. У изузетно пажљиво грађеном тексту, где се не само већим него и мањим целинама посвећивала пуна пажња, то упада у очи.

Описане су нам слабости и снага ондашњег главног медија за обликовање јавног мишљења – штампе, која је у најопштијем и овде имала обележја штампе из 19. века (едукација и увођење у поједине сфере живота и политике), такође и модерна обележја, не само по садржају већ и пре свега по начину на који је третирала информације. Треба истаћи методолошку педантност и квалитет коришћења штампе и периодике као секундарно/примарног историјског извора. Пратећи текст књиге уочили смо да је из штампе преузимано за основну реконструкцију само оно што је чињенички очевидно неспорно. Даље, штампа је послужила за широку и богату реконструкцију мисли, идеја, ставова, планова и пројеката појединаца и група, у свим сферама живљења. Преко свеобухватно пређене, анализираних штампе, периодике и публицистике, ауторка је дошла до непревазиђено драгоценог садржаја који јој је омогућио суптилне анализе. Без обзира на могући закључак о развијености и квалитету штампе и периодике Срба у Хрватској који бисмо могли даље да изводимо на основу датог предлошка, рекли бисмо да је управо широко и педантно истраживање штампе, периодике и публицистике омогућило ауторки да развије мотивима изузетно богато историографско штиво и да га актуелизује новим теоријско методолошким садржајима као што је слика другога, које је наравно уклопила у свој лични, особени историографски стил мирног класичног аналитичког поступка, однегованог, за читање необично лаког стила. Мислимо да јој је то омогућила једна промишљена и успела диспозиција историографских мотива међу којима је успостављала копуле.

Кроз текст је систематски изграђивана „слика другога“, односно у структури историографског исказа она је, у изграђеној варијанти онога што се под тим теоријско-методолошки подразумева, систематски коришћена. Посебно се то односи на мање целине под насловом „Пречани“ и „Србијанци“. *Представе и стереотипи о Србији у виђењима Срба из Хрватске;*

Краљ и Срби у Хрватској; Српско искуство хрватског национализма; О србофобији код Хрвата; Срби из Хрватске о изворима србофобије; Поглед из Србије; Србофобија из угла науке; Великосрпска хегемонија : мит или стварност. Без амбиција да овде дубље улази у реконструкцију и објашњење „како су Хрвати видели Србе“, што је делом директно делом посредно истраживала, ауторка даје драгоцене могуће правце како то треба радити. Њени закључци су драматично различити од уврежених мишљења и стереотипа и не само у хрватској историографији него и у српској и бившој југословенској, поготово што историја југословенства припада сада интелектуално и политички највећим делом супротстављеним историографијама, које битно различито мисле о истим садржајима. При том, то нису разлике као између виговске и торијевске интерпретације енглеске/британске историје, чак ни оне између шкотске, енглеске и ирске интерпретације истих историјских садржаја.

Ова књига нас упозорава да се положај Срба на историјским просторима Хрватске није стабилизовао стварањем југословенске државе. Да се антисрпска, србофобска и антијугословенска пропаганда коју је водила Хабзбуршка монархија против Србије, свих Срба, Хрвата и Словенаца (тј. Југословена), који су претпостављали своје националне интересе и југословенску солидарност и заједништво свим другим државним, војним, културним пројектима и плановима изван југословенског простора, наставила и изван и у самој новоствореној Држави/Краљевству/Краљевини СХС/Југославији. Да је простор Хрватске не само политички него и шире друштвено био јако погодан за ту пропаганду, која је стварала процеп између различитих виђења стварности, да се држава и учила тактичности и одмерености у тешким ситуацијама, али је таква и била, и да је српска елита из Хрватске лутала у својим покушајима да се одреди према Хрватима (бар према доброј половини њих) због искуства из непосредне прошлости, због нејасноћа и неразумевања југословенског пројекта (да ли државна, да ли национална идеја, да ли и једна и друга, да ли југословенска државна треба да подржи југословенску националну идеју или треба да буде само општи оквир да се штити и негује ужа национална идеја).

Овом књигом смо такође добили неке упечатљиве нове чињенице које битно мењају уврежена мишљења и стереотипе о Србима из Хрватске као представницима тзв. великосрпске хегемоније на хрватским просторима. На пример, анализа националне структуре управног апарата на територији Хрватске и Славоније (удео у државној управи), и одвојено Далмације, показала је да је Срба у њима било пропорционално њиховом броју у укупном становништву, чак током времена и нешто мање (стр. 671 са графиконом); у изборним управно-политичким телима такође (одељак под насловом *Великосрпска хегемонија: мит или стварност?*, стр. 644–671).

Пишући о Србима из Хрватске у међуратном периоду, Софија Божић нам је дала незаобилазну књигу о још једној важној, великој теми стварања и трајања југословенске државе тзв. хрватском питању. Да ли треба рећи да је то друга страна исте медаље?